

به نام خدا

توجه به مؤلفه های تربیت شهروندی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مولفان :

فرشته بزرگ زاده

فاطمه رسائی مند

افسر بسطامی جو

عارف قائدی نیا

زیبا مهماندار

انتشارات سایه نخل

(با همکاری سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۲)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

سرشناسه: بزرگ زاده، فرشته، ۱۳۶۷-
عنوان و نام پدیدآور: توجه به مؤلفه های تربیت شهروندی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش / مولفان
فرشته بزرگ زاده، فاطمه رسائی مند، افسر بسطامی جو، عارف قائدی نیا، زیبا مهماندار.
مشخصات نشر: انتشارات سایه نخل، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری: ۱۰۵ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۱۲۱۸-۱-۸-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص ۶۵-۵۷.
موضوع: مؤلفه های تربیت شهروندی - سند تحول بنیادین آموزش و پرورش
شناسه افزوده: رسائی مند، فاطمه، ۱۳۶۰
شناسه افزوده: بسطامی جو، افسر، ۱۳۶۹
شناسه افزوده: قائدی نیا، عارف، ۱۳۵۵
شناسه افزوده: مهماندار، زیبا، ۱۳۵۸
رده بندی کنگره: PIR۸۳۳۳
رده بندی دیویی: ۸۱/۶۳
شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۸۸۶۳۳
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

نام کتاب: توجه به مؤلفه های تربیت شهروندی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش
مولفان: فرشته بزرگ زاده - فاطمه رسائی مند - افسر بسطامی جو

عارف قائدی نیا - زیبا مهماندار

ناشر: انتشارات سایه نخل

صفحه آرایی، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۲

چاپ: زبرجد

قیمت: ۹۶۰۰۰ تومان

فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:

<https://chaponashr.ir/ketabresan>

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۱۲۱۸-۱-۸-۱

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵

www.chaponashr.ir

فهرست مطالب

۵	فصل اول
۵	کلیات
۶	مقدمه
۷	بیان موضوع تربیت شهروندی و سند تحول بنیادین
۱۱	اهمیت و ضرورت تعلیم تربیت و مولفه های شهروندی در سند تحول
۱۵	فصل دوم
۱۵	مبانی نظری
۱۶	مبانی نظری
۱۶	مفهوم شهروندی
۱۸	شهروندی در اروپا
۲۰	شهروندی فعال و کیفیت زندگی شهری
۲۰	تربیت شهروندی
۲۲	اهمیت تربیت شهروندی
۲۴	تربیت شهروندی و جایگاه نظام آموزش و پرورش
۲۸	مؤلفه های شهروندی
۳۱	تحلیل محتوا و تاریخچه آن
۳۱	الف) تعاریف تحلیل محتوا:
۳۱	تاریخچه تحلیل محتوا
۳۳	سند تحول بنیادین
۳۳	ضرورت تحول بنیادین در آموزش و پرورش کشور

۴۰	پیشینه تحول در آموزش و پرورش پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۴۲	پیشینه تربیت شهروندی و سند تحول در آموزش و پرورش
۴۲	پژوهش های داخلی
۴۹	پژوهش های خارجی
۵۳	جمع بندی و نتیجه گیری
۵۴	پیشنهادها
۵۴	الف (پیشنهادهای کاربردی
۵۵	پیشنهادهای پژوهشی
۵۷	منابع و مأخذ
۶۴	منابع لاتین
۶۷	پیوست ها

فصل اول

کلیات

مقدمه

تربیت شهروندی از زمینه‌هایی است که در چند دهه اخیر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شده و دامنه مباحث و پژوهش‌های آن به طور فزاینده‌ای گسترش یافته است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۱). در دایره‌المعارف فلسفه تعلیم و تربیت آمده است: «تربیت شهروندی به مقررات صریح جوامع جهت تلقین ارزش‌های مدنی از طریق تعلیم و تربیت رسمی اشاره دارد» (چامبلیس، ۱۹۹۶)^۱. باقری تربیت شهروندی را آماده کردن جوانان برای حیات سیاسی و همچنین تربیت افراد جامعه می‌داند؛ به نحوی که بتوانند در شکل‌گیری یا برقراری توازن میان اقتدار و مسئولیت دولت‌ها در جامعه نقش بازی کنند (باقری، ۱۳۷۹). طی سالهای اخیر، نظام‌های آموزشی در گوشه و کنار جهان، توجه زیادی به آموزش شهروندی نشان داده و اقدامات اصلاحی زیادی را در این باب انجام داده‌اند. این اقدامات شامل ارائه موضوعات درسی جدید، از جمله: آموزش مدنی، آموزش دموکراتیک، آموزش ملی و آموزش سیاسی، همچنین انجام اصلاحات در برنامه‌های درسی موجود می‌شوند (جانسون^۲ و موریس^۳، ۲۰۱۰). امروزه متولیان تعلیم و تربیت جوامع بر آنند تا از طریق تربیت شهروندی، دانش و مهارت‌های ایفای نقش مؤثر در جامعه محلی، ملی و حتی جهانی را به دانش‌آموزان بیاموزند تا آنها ضمن اطلاع از حقوق متقابل خود و جامعه، شهروندانی مسئولیت‌پذیر و متفکر باشند (لاوتون، و همکاران ۲۰۰۰)^۴.

اگر چه در سه دهه گذشته تلاش‌های وافر و قابل‌تقدیری از طرف مسولان و دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت برای بهبود و اصلاح نظام آموزشی کشور به عمل آمد که خوشبختانه نتایج مثبت و مفیدی نیز برجای گذاشته است؛ ولی هنوز در آموزش و

1- Chambliss

2- Johnson, Moriss

3- Lawton

پرورش با چالش های جدی روبرو است و برون داد آن در طراز جمهوری اسلامی ایران و پاسخگوی تحولات محیطی و نیازهای جامعه نمی باشد.

از این رو تاکیدات حکیمانه رهبر فرزانه انقلاب اسلامی مبنی بر ضرورت تحول بنیادین در آموزش و پرورش با تکیه بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی ایرانی و تدوین الگوی اسلامی ایرانی برای تحول و پرهیز از الگوهای وارداتی، کهنه و تقلیدی محض، چراغ راه برون رفت از چالش های نظام آموزشی کشور است.

بیان موضوع تربیت شهروندی و سند تحول بنیادین

مفهوم تربیت شهروندی مفهومی است کلی که به مطالعات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و فنی در جامعه وابسته است. و می توان آن را به آموزش شیوه های زندگی کردن با یکدیگر به طور خاص در یک جامعه و به طور عام در جامعه جهانی اطلاق کرد. اصولاً بدون داشتن تصویر و توصیف روشنی از فرایند تربیت شهروندی در هر جامعه نمی توان به تدريس اهداف، اصول، و روش ها و مراحل تربیت ناظر بر وضع مهیا سازی افراد به عنوان شهروندان مورد پسند جامعه پرداخت (آقازاده، ۱۳۸۵).

بنابراین میتوان گفت، شهروندی به این معناست که هر انسانی پا به عرصه گیتی می گذارد به عنوان یک شهروند می باشد. هر فردی به انواع گوناگونی از جوامع از خانواده و جامعه محلی گرفته تا جامعه ملی و بین المللی و انسانی متعلق است و باید از تمام حقوق خود در این جوامع برخوردار باشند و مسئولیت های شهروندی را برعهده بگیرد.

در دو دهه اخیر نگاه ویژه تربیت برای شهروندی فعال این عرصه را دچار تحول نموده است و بازنگری همه جانبه برنامه های درسی و عناصر آن در سطوح مختلف را ضروری ساخته است. در اکثر کشورهای توسعه یافته و برخی کشور های در حال توسعه، برنامه

های تربیت شهروندی در نظام تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۱).

همانطور که می دانیم در زمینه برنامه های تربیت شهروندی در نظام تعلیم و تربیت تحقیقات گسترده ای مانند راه اندازی موسسات و مراکز علمی و پژوهشی در برخی از کشور های در حال توسعه و کشورهای توسعه یافته صورت گرفته است که به عنوان یک سند معتبر برای بسیاری از محققان و پژوهشگران سراسر دنیا مورد استفاده واقع می شود تصریح شده که در دهه ۱۹۹۰ تربیت شهروندانی فعال و موثر یکی از هدف های مهم و کلیدی در برنامه درسی کشورهای توسعه یافته بوده است اما متأسفانه علی رغم چنین روندی در جامعه ایران، مقوله تربیت شهروندی به گونه جدی مورد توجه نظام آموزش و پرورش نیست و عدم تناسب برنامه های درسی نظام آموزش و پرورش با بسیاری از نیازهای جدید به ویژه نیاز های سیاسی - اجتماعی و فرهنگی به وضوح قابل مشاهده است این بیان به ویژه در مورد نظام آموزش رسمی کشور در قالب مراحل و مقاطع تحصیلی رسمی مصداق دارد (فتحی و اجارگاه، دیبا و اجاری، ۱۳۸۱).

بدون در دست داشتن تصویر روشنی از فرایند تربیت شهروندی در هر جامعه ای نمی توان به تدوین اهداف، اصول، روش ها و مراحل تربیت افراد به عنوان شهروندان فعال و مورد پسند جامعه پرداخت.

در حوزه تربیت شهروندی دو رویکرد غالب وجود دارد، این دو رویکرد عبارتند از :

- رویکرد محافظه کار که تاکید بر اجتماعی کردن و آماده کردن افراد برای خدمت به دولت ملی و تابعیت موثر دارد.

- رویکرد پیشرفت گرا، تدارک دهنده فرصت هایی برای فراگیران جهت درگیری و مشارکت فعال به عنوان عضوی از مدرسه و اجتماع بزرگتر است (کرو کلیور، ۲۰۰۴ به نقل

از قلتاش، ۱۳۹۱).

بنابراین شهروندی فعال به مشارکت فعال در جامعه و اعمال حقوق شهری، سیاسی، اجتماعی از طریق مشارکت فعال در سطح ملی و بین المللی دلالت دارد که این خود در بر گیرنده دانش و فهم از حقوق ساختارها و رویه های دموکراتیک و اجتناب از اعمال تبعیض آمیز برای افراد و گروه های خاص است.

مشارکت شهروندان در امور جامعه یکی از ارکان اساسی جوامع مردم سالار و مدنی است چرا که شهروندی در یک جامعه مدنی اول از همه با مشارکت فعال در مسائل عمومی مشخص می شود.

اگر بخواهیم شهروندانی فعال و مشارکت جو در امور کشور تربیت کنیم شایسته است در مدارس نیز دانش آموزان را در امور مختلف کلاس و مدرسه مشارکت دهیم (برخورداری، جمشیدیان، ۱۳۸۷).

تحقق ارزش ها و آرمان های متعالی انقلاب اسلامی مستلزم تلاش همه جانبه در ابعاد فرهنگی، علمی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی است. عرصه تعلیم و تربیت از مهمترین زیر ساخت های تعالی همه جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور، در عرصه های مختلف است و تحقق آرمان های متعالی انقلاب اسلامی ایران مانند احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده فعال و پیشرو در میان ملت ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان در گرو تربیت انسان های عالم، متقی، آزاده و اخلاقی است. تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی ایرانی باشد. در پرتو چنین سرمایه انسانی متعالی است که جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسان کامل را یافته است و در سایه چنین حکومتی ظرفیت و استعداد های بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید. تحقق این هدف نیازمند ترسیم نقشه راهی است که در آن نحوه طی مسیر، منابع و امکانات لازم، تقسیم

کار در سطح ملی و الزامات در این مسیر به صورت شفاف و دقیق مشخص شده باشد. در تهیه سند ملی تحول بنیادین آموزش و پرورش کوشش شده تا با الهام گیری از اسناد بالا دستی و بهره گیری از ارزش های بنیادین آنها و توجه به اهداف راهبردی نظام جمهوری اسلامی ایران، چشم انداز و اهداف تعلیم و تربیت در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی تبیین شود. تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش، مبتنی بر آرمان های بلند نظام اسلامی باید معطوف به چشم اندازی باشد که در افق ۱۴۰۴ ترسیم گر ایرانی توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی انقلابی و الهام بخش جهان اسلام همراه با تعاملی سازنده و موثر در عرصه روابط بین المللی است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰).

سند تحول بنیادین به دنبال یافتن فلسفه آموزش و پرورش است این فلسفه مشخص می کند که ما دنبال چه هستیم و کجا می خواهیم برویم و بر اساس این فلسفه برنامه ریزی می شود و راه ها و خط مشی ها مشخص می گردد. بر همین اساس است که گفته می شود آموزش باید از روز مرگی بیرون بیاید.

- یکی دیگر از اهداف سند تحول بنیادین افزایش اعتماد بنفس و تقویت روحیه ی خود باوری در دانش آموزان است.

- سند تحول بنیادین عاملی در تربیت دانش آموزان خلاق و پایبند به ارزش های اسلامی است.

- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر برقراری عدالت آموزش و پرورش برای تمام دانش آموزان در سراسر کشور تاکید ویژه دارد.

- یکی دیگر از اهداف این سند تربیت دانش آموزان شجاع خلاق و پرسشگر و دین مدار می باشد و براساس این هدف افراد خروجی آموزش و پرورش انسان های متدین و لایق کشور و نظام جمهوری اسلامی خواهند بود (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰).

باتوجه به مطالب عنوان شده در رابطه با تربیت شهروندی و مهم و اساسی بودن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران نگارنده در صدد بوده است میزان توجه به مؤلفه های شهروندی فعال را در این سند ارزشمند بررسی کند.

اهمیت و ضرورت تعلیم تربیت و مؤلفه های شهروندی در سند تحول

بی گمان تربیت شهروندان فعال یکی از دل مشغولی های اکثر نظام های تعلیم و تربیت در بسیاری از کشورهای دنیا می باشد. مطالعات و پژوهش های انجام شده در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نشان می دهد که مسئولان تعلیم و تربیت در این کشورها با عزمی راسخ و با تدوین برنامه های آموزشی متنوع، تربیت شهروند فعال را در حدود اقدامات و فعالیت های خود قرار داده اند.

تربیت شهروندی نه تنها بنیاد تعلیم و تربیت رسمی است بلکه انتقال ارزش های فرهنگی نیز از طریق تربیت شهروندی صورت می پذیرد، بدین ترتیب تربیت شهروندی با ارزش های فرد سروکار دارد (هوای لی، ۲۰۰۵، ص ۲۴).^۱

نهاد آموزش و پرورش یک کشور نقش اساسی در تربیت شهروندان آن جامعه و آموزش و توسعه حقوق انسانی دارد. اگر چه شکل گیری و رشد شخصیت افراد یک جامعه الزامی و وابسته به تعلیم و تربیت نیست لکن باید اذعان داشت؛ بخش اعظمی از رشد فردی و اجتماعی افراد توسط نهاد رسمی آموزش و پرورش صورت می گیرد. در واقع تعلیم و تربیت از طریق نهاد های رسمی یکی از مهم ترین و هدفمندترین بخش تربیت آدمی است که اثرات آن را به گونه ای همه جانبه می توان در زندگی انسان ها و در ابعاد مختلف؛ فکری، اجتماعی، مذهبی، هنری و اخلاقی آنان مورد مشاهده، بحث و بررسی

¹ - Huey- Li

قرار داد. از سویی دیگر، پویایی و نشاط یک جامعه به مشارکت فعالانه نسل جوان آن در امور مختلف جامعه منوط است، نسلی که آگاهانه و با شخصیتی توسعه یافته بتواند در جامعه اش مشارکت همه جانبه داشته و نقش شهروندی خود را به خوبی ایفا نموده و در برخورد با مسائل و مشکلات، منطقی بیندیشد و عاقلانه در جهت حل آنها تصمیم گیری نماید، بنابراین تربیت و آموزش شهروندی عبارت از دانش و آگاهی فراگیران نسبت به حقوق شهروندی و انسان، کسب مهارت‌های لازم و ارزش‌هایی که برای زندگی در یک جامعه تعیین و با اهمیت و ضروری فرض شده است و هم چنین درک پیچیدگی‌هایی که در سطوح ملی، محلی منطقه ای و جهانی وجود دارد. این آموزش‌ها در وهله اول از طریق حضور طولانی مدت در مدرسه و به عهده نظام آموزش و پرورش رسمی و پس از آن نظام‌های غیررسمی آموزش است (فیاض، ۱۳۹۳).

اهمیت عملکرد آموزش و پرورش تا بدان جا است که روسو آن را «کشتی نجات دهنده بشر اجتماعی» و کانت آن را «بازاری برای انسان نمودن انسان» می‌داند. همچنین آن را عاملی معنابخش به زندگی همه ی افراد جامعه می‌دانند. به طور کلی، هدف از تشکیل نظام آموزشی در سراسر دنیا را می‌توان در دو هدف کلی پرورش شخصیت انسان و رفع نیازهای اجتماعی، خلاصه نمود (فتحی و اجارگاه و واحد چوکده، ۱۳۸۵).

بدیهی است که کشورهای مختلف جهان با توجه به ماهیت و زیر ساخت‌های حکومتی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و نظامی، تصویری خاص از انسان و جامعه ی مطلوب، در نظر داشته باشند. روشن است که رسیدن به تصویر پیش روی جوامع، تنها از طریق نظام آموزشی و تربیتی امکان پذیر است. چنانچه اندیشمندان گذشته نظیر افلاطون، بنیاد مدینه ی فاضله ی ترسیم‌ی را بر پایه ی تربیت قرار داده است و در دوران معاصر نیز، دیویی همبستگی دقیقی بین تربیت و دموکراسی برقرار می‌کند و تنها دموکراسی‌هایی را پایدار می‌داند که از سر آگاهی باشد. اگرچه تصویری که هریک از

کشورها از «تربیت» به دست می دهند، وابسته به ماهیت و زیر ساخت های آن هاست، ولی مهمترین عنصری که بدون آن دستیابی به اهداف امکانپذیر نمی نماید، انسانهایی اند که به هدایت و راهبری جوامع می پردازند. از این رو در هسته ی مرکزی تصویر کلان از نظام تربیتی، انسان ها قرار دارند. بنابراین همزمان با ارائه ی تصویر از نظام تربیتی، تصویر شهروند مطلوب نیز ساخته می شود (قائدی، ۱۳۸۵).

اینکه، آموزش و پرورش تا چه میزان با پدیده جهانی شدن همسو بوده و در جهت آن حرکت می کند، به یکی از دل مشغولی ها و دغدغه های کشورهای توسعه یافته و بعضی کشورهای نیمه توسعه یافته تبدیل شده است. زیرا از آنجایی که آموزش و پرورش به عنوان نهادی است که با تربیت و پرورش انسان سر و کار دارد بنابراین نقش بسیار موثری در رشد شخصیتی و رفتاری دانش آموزان خواهد داشت. همچنین آموزش و پرورش برای پویایی و بالندگی ناگزیر است مدرسه را به دنیای واقعی پیوند بزند و در کنار ارائه دانش های تخصصی در رشته های علمی به دانش آموزان کمک کند دانش و مهارت های را کسب کند که بتواند در مواجهه با وضعیت و اقتضات عصر جدید از جمله جهانی شدن موفق باشند. آموزش و پرورش باید به بسط و شکوفایی قابلیت های آدمی بپردازد و مهیای پرورش شهروندان جهانی باشد (عطاران، ۱۳۸۱، ص ۲۶)

یعنی بتواند به تربیت شهروندانی آگاه، موثر، دارای تفکر انتقادی، مسولیت پذیری خود پنداره مثبت، خود شکوفایی فعال در مسائل اجتماعی، آگاه به حقوق خود، محترم شمردن حقوق دیگران، دارای روحیه تعاون و همکاری و... مبادرت ورزد. به عبارت دیگر آموزش و پرورش باید به تربیت شهروندانی فعال بپردازد. در این میان برنامه های درسی را نیز باید طوری تنظیم نمود که در عناصر مختلف آن از جمله اهداف، محتوا، روش های تدریس، ارزشیابی به تربیت شهروندی فعال توجه شود (حکیم زاده و همکاران، ۱۳۸۶).

خوشبختانه با درک ضرورت و اهمیت این امر و در پاسخ به ندای هوشمندانه رهبری معظم انقلاب اسلام (مدظله العالی)، طرح تدوین سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در افق چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران پس از تدوین و تصویب در شورای عالی آموزش و پرورش در دستور کار شورای عالی انقلاب فرهنگی قرار گرفت و سرانجام پس از شکل گیری حلقه های کارشناسی پژوهشی با مشارکت صاحب نظران حوزوی، دانشگاهی و مدیران و کارشناسان مجرب آموزش و پرورش و سایر دستگاههای ذی ربط، ضمن پایبندی به دیدگاههای حضرت امام(ره) و نظرات مقام معظم رهبری در باره تحول بنیادین نظام آموزشی و همسو با اسناد فرادستی، از جمله سند چشم انداز بیست ساله کشور، سند مذکور به تصویب شورا رسید (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰).

بنا بر مطالب بیان شده در مورد اهمیت توجه به تربیت شهروندی و سند تحول بنیادین که نقشه راه آموزش و پرورش کشور است نگارنده در صدد برآمد که به بررسی و توصیف و تحلیل سند تحول بنیادین بپردازد و میزان توجه به مؤلفه های تربیت شهروندی فعال را در بخش های مختلف آن مورد توجه قرار دهد.